

О. В. Мороз,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця
Н. П. Карачина,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця
І. Ф. Острий,
асистент, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця
І. В. Сташко,
аспірант, Вінницький торговельно-економічний інститут, м. Вінниця

ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ЯК МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

O. Moroz,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Management and Simulation in Economy, Vinnytsia national technical university, Vinnytsa
P. Karachyna,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Management and Simulation in Economy, Vinnytsia national technical university, Vinnytsa
I. Ostryi,
Asistant, Vinnytsia national technical university, Vinnytsa
I. Stashko,
Postgraduate, Vinnytsia Institute of trade and Economics, Vinnytsa

INDUSTRIES PECULIARITIES OF PRODUCTION QUALITY MANAGEMENT AS MACROECONOMIC FACTOR OF COMPETITIVENESS

Виявлено причини низької якості продукції у неприбуткових підприємствах та обґрунтовано шляхи її підвищення. Визначено, що на рівні підприємства не цінова конкуренція, а конкуренція з боку нових технологій забезпечення якості в межах загальної конкуренції, а саме: з боку нових технологій, товарів, організації, повинні розглядатися як основні умови економічної задачі до оптимізації. Узагальнено та проведено оцінювання технологічних факторів виробництва якісного зерна пшениці в розрізі рекомендованих параметрів і вимог. Здійснено порівняння нормативних документів щодо класифікації зерна за якістю та виявлено її принципові особливості в Україні, США та ЄС. Визначено, що ціни на зерно з різними якісними показниками можуть значно різнитись, відтак, залежність ціни від якості, якщо не брати до уваги ринкові чинники, слід розглядати як предмет і результат домовленості сторін.

There had been revealed the reasons of production low quality in non-profitable enterprises and substantiated means of its improvement. It is determined, that on enterprise level is non-price competition, but is competition of new technologies of quality improvement within general competition, namely, new technologies, goods, organization, must be observed as main conditions of economic task to optimization. Evaluation of production technological factors of qualitative wheat grain according to recommended parameters and conditions is summed up and carried out. It is carried out comparison of normative documents to grain classification in quality and revealed its principal peculiarities in Ukraine, USA, and EU. It is determined, that prices on grain according to different qualitative indices may be different, then dependent on the quality on price, if we don't take to attention market factors, it should be considered as subject and result of parts arrangement.

Ключові слова: якість продукції, якість зерна, управління, конкурентоспроможність, фактори виробництва.

Key words: production quality, grain quality, management, competitiveness, factors of production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фактор якості вже традиційно розглядається як детермінантний у забезпеченні економічно обґрунтованого розвитку всіх рівнів економічних систем — від глобаль-

ного і національного до мікроекономічного. Інституціональний аспект питання ролі якості у формуванні економічних пріоритетів було відзначено ще Т. Вебленом на початку ХХ ст. [1]. За Дж. Гелбрейтом якість — в широ-

кому сенсі, тобто щодо всіх складових суспільного життя — було віднесено [2] до найхарактерніших ознак постіндустріального суспільства, при цьому наголошено увагу на функціональному аспекті якості як соціально-економічного фактору, тобто явища цивілізаційного рівня і змісту. А. Чухно безпосередньо пов'язував [3] досягнення ознаки розвиненості суспільства саме з революційними змінами щодо якості.

Проблеми управління якістю в Україні яскраво видно на прикладі виробництва зерна. Виробництво цієї продукції визначає по суті конкурентоспроможність всієї галузі. Зернове господарство має особливе значення для України та вітчизняної економіки. Зерно і зернопродукти вітчизняного виробництва одні з найприбутковіших товарів, які мають реальну конкурентоспроможність світового рівня. Так, за даними [4], впродовж 2000-х рр. (окрім 2008 р.) за показником витрат і у більшості випадків — якістю — вітчизняне зерно, передусім пшениці, залишалося конкурентоспроможним навіть без експортних субсидій і на внутрішньому, і на зовнішньому ринках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У роботах Ю. Білика, В. Бойка, В. Власова, Ю. Воскобійника, Т. Гайдук, І. Кузнецової, М. Калінчика, М. Лобаса, Л. Худолій, О. Шибаніної, О. Шпичака та інших вітчизняних вчених розроблено основи підвищення економічної ефективності виробництва зерна в Україні, ціноутворення, формування і розвитку ринку зерна. На думку ряду вітчизняних дослідників [5—10] та ін., ринок зернової продукції в Україні, не зважаючи на свою важливість, залишається одним з проблемних насамперед з огляду на необхідність зваженого комбінування важелів ринкового та державного регуляції; при цьому однією із таких проблемних характеристик О. Саковською віднесено [6] саме критерій якості зернової продукції.

На думку В. Бойка та ін. [4], чи не основною проблемою українського ринку зерна в останні роки була нестабільність цін, яка не мала об'єктивного обґрунтування із факторами виробництва; саме така нестабільність є з основних причин нестабільності і самого виробництва, його прибутковості і рентабельності. В роботах С. Савіцької [8] обґрунтовано наявність ефекту т.з. оптимальних витрат (тобто, як правило середніх у порівнянні за розрізом різних господарств) у виробництві зернових культур, де їх зменшення чи збільшення супроводжувалося різким зменшенням прибутковості і рентабельності. Натомість Н. Ляшенко відзначено [9] ефект однозначної залежності між зростанням виробничих витрат, продуктивності та рентабельності виробництва зернових. В свою чергу, дослідженнями В. Бойка та ін. [4] впродовж 2000—2008 рр. для зернового господарства України (для більшості культур) мав місце такий негативний ефект, як збитковість господарств, не зважаючи на те, що саме у цих господарствах урожайність зернових, так само як і собівартість, були найвищими. Це знову ж таки є прикладом того, коли кількісне зростання може не бути вигідною стратегією розвитку. І. Алексєнко доведено [7], що збільшення варіації реалізаційних цін на ринку зерна різко підвищує економічні ризики, внаслідок чого основна частина сільськогосподарських товаровиробників вимушена застосовувати екстенсивні технології виробництва без внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин, що призводить до різкого зниження якості зерна, низьких цін його реалізації і рентабельності виробництва в цілому.

У свою чергу, у роботах [9] доведено доцільність інтенсифікації і концентрації виробництва зернових культур.

тур. В. Ткачуком [11] та О. Світовим [10] продемонстровано позитивний економічний ефект заходів із підвищення мотивації товаровиробника до збільшення виробництва та поліпшення якості продукції; сутність такого ефекту обумовлена мінімізацією виробничих витрат, що досягаються за допомогою системного впровадження економічних методів і стимулів, спираючись на ґрунтовний аналіз основних факторів виробничих витрат та джерел їх формування.

Однак слід відзначити наявність суперечливих даних про економічну ефективність здійснення додаткових витрат на якість за умов нестабільності ринкової кон'юнктури, яка стала достатньо характерним явищем в Україні в останні роки. Загалом можна зробити висновок про те, що питання адекватного висвітлення ролі фактору якості зерна та загалом системи управління якістю зерна у діяльності сучасних вітчизняних сільськогосподарських підприємств залишається відносно маловивченим.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування можливості підвищити конкурентоспроможність вітчизняного зернового господарства галузі за рахунок зростання якості продукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Результати аналізу засвідчили, що існуюча у колишньому СРСР система контролю та управління якістю сільськогосподарської продукції, яка і у ті часи мала досить помірну ефективність, у даний час є фактично зруйнованою. Сьогодні на практиці все більшого поширення отримують 2 варіанти організації управління якістю зерна: 1) практично повна його відсутність як системи у низькоприбуткових сільськогосподарських підприємствах; 2) широке використання достатньо сучасних технологій потужними агрокорпораціями, де в межах таких технологій закладено потужні механізми досягнення та захисту якості продукції. Як засвідчили результати авторських спостережень, при цьому виникає ряд питань, які потребують наукового вирішення стосовно обох варіантів: 1) виявити причини низької якості продукції у низькоприбуткових підприємствах та обґрунтувати — навіть за несприятливих економічних умов — шляхи її підвищення (так би мовити, компромісний варіант оптимального розподілу ресурсів за умов критичної недостатності таких); 2) навіть у потужних агрокорпораціях, за нашими спостереженнями, витрати на якість мають явно недостатню окупність, що може бути пояснене, в числі інших чинників, очевидно, соціальними дисфункціями діяльності організацій такого типу — недостатньою фаховістю та вмотивованості менеджменту, неефективною системою контролю тощо.

Важливе значення має аналіз проблеми стабілізації (становлення) корпоративної організації управління якістю. Очевидно, слід визнати, що впровадження ринкових відносин в Україні призвело до появи неефективних інститутів на внутрішньо організаційному і макrorівнях, існування яких продовжує супроводжуватися ускладненням умов досягнення ефективності розподілу ресурсів. За цих умов ринкові механізми, як свідчить досвід, є не єдиним фактором формування ефективної системи управління якістю. Більше того, можна стверджувати, що у цілому ряді випадків саме ринкові механізми відігравали дестабілізуючу роль і продовжують бути такими. Звідси, на рівні підприємства не цінова конкуренція, а конкуренція з боку нових технологій забезпечення якості в межах загальної конкуренції, а саме: з боку нових технологій, товарів, організації, повинні розглядатися як основні умови економічної задачі до оптимізації.

Таблиця 1. Технологічні фактори виробництва якісного зерна пшениці

Технологічний* фактор	Рекомендовані параметри і вимоги
Сівозміна (до 5%)	Максимальна врожайність досягається за наявності зернових в структурі ріллі в межах 50-55%. Найкращими попередниками є пар, багаторічні трави та однорічні бобові
Генетичний потенціал сортів (визначає приблизно 10-15% якості врожаю)	Інтенсивні високопродуктивні сильні сорти нового покоління, насіння 1-3 репродукцій у посівах. Поєднання вирощування м'якої і твердої озимої пшениці
Удобрення (визначає приблизно на 50% якість врожаю)	Основне удобрення вносять восени (азотні, фосфорні та калійні добрива). Не менше двох основних азотних підживлень в дозах N60-80 (у т.ч. по мерзлоталому ґрунту). Для безпосередньо підвищення якості зерна у фазі колосіння - молочної стиглості - проводиться одна некоренева азотна підгодівля в дозі N30-40 (на підставі результатів рослинної діагностики сульфатом амонію, а також мікроелементами – сіркою та ін.). Рекомендовано використання сучасних комплексних мінеральних добрив типу Нутрімікс, Тетрафлекс Фінал, КАС з комплексом мікроелементів, стимуляторів росту (гумати натрію і калію та ін.). Підвищення ролі удобрення при погіршенні попередника. У деяких випадках поєднуються з хімічною обробкою посівів. Норма удобрення розраховується, виходячи із агрохімічних показників ґрунту та із розрахунку на запланований врожай (приблизно для 1 ц/га високоякісного зерна - 3-3,5 кг/га д.в. азоту)
Захист рослин (до 10-20%)	Добір сортів, які менше вражаються шкідниками і хворобами. Хімічний захист насамперед проти фузаріозу колоса, клопа-черепашки, а також п'явиці червоногрудої, злакової мухи, тлі, трипсів та ін. (за умови досягнення економічного порогу шкідливості). Використання для цього інсектицидів, фунгіцидів (типу Ранкон, Фалькон, Емінент, КЕ та ін.), протравлювачів насіння (типу Вітавакс 200ФФ та ін.)
Управління формування високоякісного зерна при збиранні та післязбиральному етапі (до 10-20%)	Збирання врожаю проводиться в гранично стислі терміни і з мінімальними втратами. Достовірна оцінка якості і післязбиральна обробка зерна, формування однорідних за якістю партій на токах. У місяцях первинного накопичення врожаю формуються товарні партії зерна, відібрані за показниками якості та господарського призначення. Для сушіння зерна оптимальними є шахтні сушарки з генератором опосередкованого нагрівання. Зберігання зерна слід здійснювати у вентильованих складах тонким шаром з підтриманням вологості зерна не вище 12% чистоти (не більш 1% домішок). Цільова підготовка партій зерна на елеваторах і хлібоприймальних підприємств та використання сучасних технологій його переробки

Примітки: *Важливим фактором підвищення врожайності та якості зерна є також диференційоване застосування строків сівби і норм висіву.

Джерело: узагальнення джерел [4—11].

Слід особливо підкреслити значення фактору "інноваційності" для забезпечення ефективності управління якістю. Інновація для підприємства, орієнтованого на позитивний розвиток, завжди залишатиметься одним з радикальних структурних елементів постійного характеру, де інновації — це не різкі зміни, а накопичення збалансованих взаємних змін продукту виробництва та організації. Це обумовлює виключно важливе значення явища — навчання підприємства, яке не може асоціюватися із одноразовим придбанням навіть самої ефективною технології, а представляє собою тривалий, клопітливий шлях соціального процесу, який потребує постійного і всеохоплюючого перегляду виробничої практики і включає взаємодію людей, які зайняті функціонально різними видами діяльності.

Аналіз господарської діяльності товаровиробників показав, що для високотоварних сільськогосподарських підприємств характерним є диверсифікація діяльності за рахунок здійснення переробки продукції та формування власної мережі її реалізації, що обумовлює такі наслідки, як зниження рівня ризику сезонності виробництва і підвищення економічної стійкості в умовах коливань ринкової кон'юнктури. Якщо ж проектувати дану ситуацію на особливості функціонування зернового ринку, то насамперед слід враховувати, що у даному разі споживач априорі відмовлятиметься від сплати додаткових коштів за вищі якісні параметри продукції, в яких у нього немає потреби, і це відрізняється від ситуацій, коли параметри продукції не відповідають вимогам або ж не відповідають

стандартам на ринках інших видів продукції. Звідси особливо цікавить викликає питання того, наскільки значими і економічно виправданими є додаткові витрати на якість цього виду продукції у вітчизняному виробництві.

Слід відзначити, що науково-технологічне забезпечення зернового господарства в Україні та Лісостепу (на території Вінниччини) набуло системного формування в період інтенсифікації галузі у 70—80-х рр. XX ст. та у подальшому, коли виробництво стикнулося із проблемою адаптації до принципово нових — ринкових — умов і критеріїв оцінювання ефективності. На останньому етапі технологічні зміни у галузі здебільшого також продиктовані посиленням ролі фактору економічності виробництва зерна відповідно до вимог ринку.

Обґрунтування технологічних аспектів ефективного виробництва зерна за прогнозованих та регульованих параметрів якості здійснювалося у мережі науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, інших профільних установ та в умовах виробництва.

Необхідно відзначити відсутність серед вчених якогось принципових альтернативних точок зору щодо оцінювання ролі окремих факторів на формування якості зерна. Узагальнене оцінювання ролі окремих технологічних факторів виробництва зерна та їх рекомендовані параметри та вимоги наведено у таблиці 1.

Так, слід наголосити увагу на визначальній ролі фактору виконання комплексу агротехнічних і господарсь-

США

Показник білка не лежить в основі класифікації якості зерна, але враховується при визначенні вартості для високоякісних, борошномельних, твердих сортів. Зарубіжні методики взагалі не враховують якості клейковини при поділі зерна на класи. Для визначення якості пшеничного борошна використовується седиментаційний метод, який лише непрямо характеризує якість зерна. Тому практично всі зернові біржі у своїх контрактах заздалегідь припускають, для яких саме цілей призначається зерно. Найчастіше пшениця ділиться на 3 групи: м'яка (борошнеста) — для широкого застосування, борошномельна — для виробництва борошна, фуражна — на корм худобі. Пшениця на американських біржах продається за товарними сортами. При цьому, згідно зі специфікаціями контрактів, продається зерно тих товарних сортів, які мають загальноприйняте використання, найчастіше призначене для експорту або для виробництва певних продуктів харчування.

Належність пшениці до фуражної не визначається на підставі вмісту в ній білка або клейковини. Це здійснюється на основі натурної ваги зерна. Якщо продовольча переробка зерна економічно не вигідна, наприклад, вихід борошна низький, зерно слід згодувати худобі. Отже, західна класифікація зерна ґрунтується на його товарних якостях, що характеризують конкретне використання зерна

ЄС

В ЄС взагалі не існує єдиної системи зернових стандартів: існує лише визначення т.з. зерна "середньої стандартної якості", яке використовується для визначення відповідності зерна вимогам інтервенційних закупок ЄС. Основні дані, на яких ґрунтується методика визначення якості, — натура, чистота й зовнішні споживчі ознаки: колір, запах, комерційний вид тощо. Вологість зерна обмежується, як правило, 15%.

Лише в Австрії, Угорщині вміст клейковини лежить в основі стандартизації зерна пшениці

Україна

Класифікація якості зерна основана на вмісті клейковини (ДСТУ 3768-98)

Рис. 1. Принципові особливості класифікації якості пшениці в Україні, США, ЄС

Джерело: авторське узагальнення за матеріалами електронного видання "Пропозиція" [12].

ко-організаційних заходів, спрямованих на підвищення якості зерна (вибір кращого попередника — фактор сівозміни, науково обґрунтоване використання добрив, у т.ч. внесення мікродобрив та підживлення в пізні фази розвитку, захист зерна від шкідників, своєчасне збирання врожаю та дотримання умов зберігання зерна); наголошується також на визначальній ролі погодних умов та регіональних особливостей одержання зерна сильної і цінної пшениці.

Про проблемні моменти, як вважаємо, свідчить дискусія щодо різних підходів до визначення самого поняття якості зерна. Дане питання загострилося за умов зростання в останні роки експорту українського зерна, яке на світовому ринку здебільшого оцінювалося нижче очікуваного. Тому, наприклад, точка зору про те, що вирішення проблеми білка і клейковини не є автоматичним вирішенням проблеми якості зерна набуває все більшої актуальності з огляду на перспективи збільшення виробництва зерна в Україні, де таке насамперед розраховане на зростання його експорту.

Як відомо, класифікація зерна за якістю в Україні та інших країнах СНД заснована на вмісті клейковини. Порівняння відповідних нормативних документів (ДСТУ

3768-98, українського і міжнародних стандартів на визначення сирої клейковини, стандартів США, Канади і ЄС, специфіки класифікації зерна при його експорті з ЄС, стандартів на пшеницю та ін.) за [12] показало більш ніж суттєві технічні відмінності у таких підходах (рис. 1).

Так, лише в Австрії та Угорщині вміст клейковини також покладено в основу стандартизації зерна пшениці, проте і параметри, і методика визначення клейковини відрізняються. Інших випадків, коли показники клейковини враховуються при поділі зерна на класи, не зафіксовано. Показник білка (клейковини) лише опосередковано враховується при визначенні вартості для високоякісних, борошномельних, твердих сортів. Реальна ціна зерна встановлюється в процесі біржової торгівлі, де контрагується призначення зерна за сукупністю параметрів, при цьому показник клейковини найчастіше не враховується, або ж враховується опосередковано. Слід звернути увагу на наявності принципових відмінностей між класифікаціями зерна в США, Канаді, ЄС, інших країнах [12].

Як свідчить практика, невідповідність українських стандартів міжнародним вимогам і спричиняють найчастіше незгоди між покупцем та експортером. Однак це

не може слугувати перешкодою для обмеження поставок українського зерна в інші країни світу або призводити до дискримінації за фактом невідповідності. Проблема збуту українського зерна є скоріше проблемою ефективності зовнішньоекономічного менеджменту, а не особливостей вітчизняного виробництва. Головним же слід розглядати твердження про те, що до ціни треба ставитися як до показника, який сформувався під впливом граничних ринкових умов і факторів. Ціни на зерно з різними якісними показниками можуть дуже різнитися. Звідси залежність ціни від якості, якщо не брати до уваги ринкові чинники, слід розглядати як предмет і результат домовленості сторін.

ВИСНОВКИ

Ідеологія підвищення якості продукції в Україні напевно не може мати альтернативи у довгостроковій перспективі. Вітчизняний досвід у сфері управління якістю вже у пострадянському періоді слід аналізувати передусім у руслі кризових за своєю природою соціально-економічних трансформацій періоду 90-х рр., коли українські підприємства вимушені були пережити кризи мотивації, погіршення економічно-промислової бази, поширення неефективних управлінських принципів. Кризовий соціально-економічний стан значної частини підприємств АПК сьогодні лише підтверджує правомірність постановки проблеми. Проблема, на думку авторів, полягає передусім у неспроможності освоїти нові організаційні принципи управління якістю. Іншими словами, керівники підприємств, як правило, не розглядають проблему якості в силу існування низки більш актуальних (на їх думку) проблем, ігноруючи потенціал зростання за рахунок економічного ефекту вищої якості і обмежуючи тим самим розвиток власних підприємств. Як загальний аспект проблеми слід підкреслити значення досить незвичної для вітчизняного сільського господарства радянського типу ситуації — тенденції перевиробництва, що лише загострює проблему у даний час за умов ринку. Саме тому перед вітчизняним виробником завжди поставатиме дилема щодо впровадження більш витратних технологій, спрямованих на отримання більш якісної продукції, за умов, коли ринок не надає чітких сигналів та стимулів. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні безпосередньої ефективності впровадження таких технологій.

Література:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; [пер. с англ.]. — М.: Прогресс, 1984. — 216 с.
2. Гелбрайт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гелбрайт. — М.: Прогресс, 1976. — 286 с.
3. Чухно А. Постиндустриальная экономика: теория, практика та їх значення для України / А. Чухно // Економіка України. — 2001. — № 12. — С. 53—54.
4. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): монографія / [Бойко В.І., Лебідь Є.М., Рибка В.С. та ін.]; за ред. В. І. Бойка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 400 с.
5. Худолій Л.М. Економічний механізм формування та функціонування ринку зерна в Україні / Л.М. Худолій. — К.: ІАЕ УААН, 1998. — 204 с.
6. Саковська О.М. Якість продукції та її значення для забезпечення ефективного функціонування ринку зерна / О.М. Саковська // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва / Редкол: А.Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. — Вип. 76. — Ч. 2: Економіка. — Умань, 2011. — С. 180—186.
7. Алексєнко І.М. Ситуація на ринку пшениці та гречки та економічні ризики щодо інтенсифікації виробництва

[Електронний ресурс] / І.М. Алексєнко // Ефективна економіка. — 2011. — № 5. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com/ua>

8. Савіцька С.І. Ефективність вирощування і переробки ячменю на Хмельниччині / С.І. Савіцька // Збірник наукових праць ПДАТУ. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Вип. 16. — С. 378—381.

9. Бойко В.І. Економіка виробництва зерна: монографія / В.І. Бойко, Є.М. Лебідь, В.С. Рибка та ін.]; за ред. В.І. Бойка. — К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2008. — 400 с.

10. Світовий О.М. Особливості економічного механізму формування виробничих витрат у рослинництві / О.М. Світовий: Зб. наук. праць Уманського держ. аграр. ун-ту. — Умань, 2007. — Вип. 66. — Ч. 2: Економіка. — С. 168—179.

11. Ткачук В.І. Диверсифікація аграрного підприємства: монографія / В.В.Ткачук. — Житомир: Вид-во "ЖНАЕУ", 2011. — 268 с.

12. Офіційний сайт електронного видання журналу "Пропозиція" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=149>

References:

1. Veblen, T. (1984), *Teoriya prazdnogo klassa* [Theory of the Leisure Class], Progress, Moscow, Russia.

2. Gelbrayt, Dj. (1976), *Jekonomicheskie teorii i celi obshhestva* [Economic theory and goals of the society], Progress, Moscow, Russia.

3. Chukhno, A. (2001), "Postindustrial economy: theory, practice and their importance for Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 12, pp. 53—54.

4. Boyko, V. Lebid, E. and Ribka, V. (2008), *Ekonomika vyrobnytstva zerna (z osnovamy orhanizatsii i tekhnolohii vyrobnytstva)* [Economics of grain production (with the basics of organization and technology)], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.

5. Khudoliy, L. (1998), *Ekonomichnyj mekhanizm formuvannia ta funktsionuvannia rynku zerna v Ukraini* [The economic mechanism for formation and functioning of the grain market in Ukraine], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.

6. Sakovska, O. (2011), "Product quality and its significance for the effective functioning of the grain market", *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva*, vol. 76, pp. 180—186.

7. Alekseyenko, I. (2011), "Situation on wheat market and buckwheat and economic risks as for the production intensification", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua> (Accessed 21 Aug 2014).

8. Savitska, S. I. (2008), "The effectiveness of the cultivation and processing of barley in Khmelnytsky region", *Zbirnyk naukovykh prats' PDAU*, vol. 16, pp. 378—381.

9. Boyko, V.I. Lebid, Ye.M. and Rybka, V.S. (2008), *Ekonomika vyrobnytstva zerna* [Economics of grain production], NNC "Institute for Agrarian Economy", Kyiv, Ukraine.

10. Svitovyi, A. (2007), "Features of the economic mechanism of formation of production costs in crop production", *Zb. nauk. prats' Umans'koho derzh. ahrar. un-tu*, vol. 66, pp. 168—179.

11. Tkachuk, V. (2011), *Dyversyfikatsiia ahrarnoho pidpriemnytstva* [Diversification of agricultural entrepreneurship], ZHNAEU, Zhytomyr, Ukraine.

12. The official site of the electronic journal "Offer" (2014), available at: <http://www.propozitsiya.com/?page=149> (Accessed 18 September 2014).

Стаття надійшла до редакції 20.03.2015 р.